

Pécsi Katalin

Átlagemberek*

Már maga a cím is vitára – mit vitára! felháborodásra – ingerel. Hogy merészel ez a fiatal amerikai történész ilyeneket állítani, hogy a holocaust hétköznapi emberek hétköznapi munkája volt? Hogy nem csak az SS, de a sarki zöldséges meg a matektanár is nyakig benne volt? Hogy a németeket mélyen átitatta az antiszemitizmus már jóval Hitler előtt is? De hiszen *tudjuk*, hogy a népiertást *különleges* emberek követték el, különlegesen gyűlölködők, *náci fenevadak*, egy viszonylag kicsi, a németek nevében fellépő, antiszemita csoport, vagy ha voltak is ott még egypáran, akkor hát csakis azokra a szorgos, engedelmes, „csak parancsra tettem”-polgárookra szabad gondolnunk, akik a „banalitás gonoszágát” valósították meg. Eddig legalábbis így tanultuk. Ezt mondták a történészek.

És mit tesz ez a frissen doktrált egyetemi oktató? Először is gyanakodni kezd: talán mégsem *úgy* történt. A témához való viszonya közel sem érzelemmentes. Indulata érthető: maga is koncentrációs tábor túlélő apa gyermeke. A németek igenis gyűlölték a zsidókat, így aztán önként, meggyőződésből lettek Hitler segítőtársai – ez a kiindulópont. A „végső megoldást” száz-

ezernyi német „átlagember” vitte végbe, további milliók tudtával és hallgatólagos beleegyezésével. Érzelemtől fűtött alaptételét bizonyítandó, Goldhagen átvedlik hidegfejű kutatóvá, és hosszú hónapokat tölt levéltárak poros aktái között. Az objektív kutató az elfogult „második generációs” szolgálatába áll, és szállítja a történelmi tényeket. Kibontakozik előttünk egy történet, ami vérfagyasztó banalításában tökéletesen igazolni látszik a történelmi tabukra fittyet hányó Goldhagen téziséét. Ezt az izgalmas nyomozó munkát dokumentálja a hat-száz oldalas könyv.

Lapozunk bele! Nézzük meg alaposan a 407. lapon az amatőr felvételt! A fényképen egy katonára látható meg egy asszony, közöttük alig egy méter. A katonára kezében felemelt puskára, az asszonyban valami ruhacsomó lehet – de nem, közelebbről nézve felismerhető, hogy egy gyermeket szorongat a karjában, olyan két-három éves formát. Az asszony hátat fordít a katonának, és felsőtestével szinte ráborul a gyermekére. A gyerek lecsüngő meztelen lába két világos folt az asszony fekete ruháján. Még egy fél pillanat, és a katonára fegyvere el fog sülni. A tarkóján találja majd el az anyát. Világos, hogy 1942. é. napsütötte napján a katonára pózba vágta magát a fotós előtt – így tett volna minden bizonynyal az Eiffel-toronymnál vagy a lába előtt heverő oroszlan mellett is, ha netalántán turistának

vagy szafari-nyaralónak rendel őt a jó sorsa. Goldhagen, a történész a képnél is jobban érdekli a fotó hátoldala. Az ismeretlen katona, mielőtt hazaküldte volna a képet családjának Németországba, gondosan ráírta a dátum fölé: „Emlékező az ukrán zsidó akcióból”. Hogyan küldhette haza a katona a mamájának *éppen ezt a képet*? Hogyan tűzhette a mama *ezt a képet* büszkén a konyhakredenc üvegajtájára? Hogyan lehetséges, hogy efféle képek ezrével voltak kiállítva más német anyák vitrinjeiben is? A magyarázat nem lehet más, véli Goldhagen, mint hogy az átlag németet nem sokkolta a „zsidó akció”, ártatlan emberek ezrei nek a meggyilkolása. Az antiszemitizmus olyan régen és olyan mélyen beleivódott a mindennapi német politikai kultúrába, hogy ha zsidókról volt szó, a német átlagember számára tökéletesen elmosódott a határ a józan ész és a fanatizmus között. A holocaust – mondja a szerző – már csak betetőzte a kulturálisan szankcionált zsidóverések négyszáz éves folyamatát, mely a német antiszemita „apjával”, Luther Mártonnal kezdődött. A német katona, aki lelőtte a zsidó asszonyt és gyermekét, azért küldhette haza a mamájának a gyilkosságot dokumentáló fotót, mert biztos lehetett benne, hogy a mama büszke lesz rá.

Egy másik képen ragyogó fiatal nő mosolyog a kamerába. Fekete hosszúnadrágot visel, hozzá

*Daniel Jonah Goldhagen: *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (Hitler önkéntes hóhérai: Az átlagemberek és a holocaust) Knopf, New York, 1996.

testhez simuló, ujjatlan, nyakban kötődő, szintén fekete felsőrészt. Nemcsak izmos válla és karja maradt szabadon, de a rövid „top” látni enged néhány centit karcsú derekából is. Akár ma is készülhetett volna a felvétel. Strandon, tengerparton, nyaralásban. De nem most készült, hanem akkor. Nem tengerparton, bár nyaralásban. Lengyelországban pihent a fiatalasszony, ifjú férje mellett, akivel tulajdonképpen a mézes-heteiket töltötték. A férj, Wohlauf kapitány a 101. zászlóaljából, persze nem pihenhetett heteket 1942 nyarán. A június 29-én megtartott lagzi után azonnal csatlakoznia kellett bajtársaihoz, hogy maga is közreműködjön a tisztító akciókban. A 101. zászlóaljnak elvégre ez volt a feladata Lengyelországban. Az ifjú Wohlaufné így is remekül érezte magát. Tölthette volna izgalmasabban a nászútját, mint hogy a saját szemével nézze végig, hogyan irtanak ki férje emberei egyetlen nap alatt egy egész zsidó közösséget Miedzyrzecben? A deportálások és az utcai mézárások is érdekesnek ígértek. Szórákoznak az sem volt utolsó, amikor legyilkolásuk előtt még jól meg lehetett ostromozni a táborba terelt zsidókat: a szemtanúk szerint Vera Wohlauf maga is szívesen vette ki részét az ütlegelésből, saját lovaglóstórával. Értjük már, miért mosolygott olyan derűsen a fényképezőgépbe a terhes Wohlaufné asszony. Mindezt a többi német feleség és vöröskezes nővér bírósági vallomásából tudjuk, akik maguk is részt vettek a 101. zászlóalj napi, lengyelországi rutinjában. Ha Wohlauf kapitányt és társait egy csöppet sem zavarta az asszonyok jelenléte, ebből arra következtet-

hetünk, mondja Goldhagen, hogy a több ezer lengyel zsidó brutális meggyilkolása egyáltalán nem számított takargatni való tetteknek.

Az efféle esetek – a fiatal kutató szerint – fényesen bizonyítják, hogy nem áll az a hipotézis, miszerint a „vak engedelmességre való hajlam” motiválta volna az átlag németeket abban, hogy tömegesen részt vegyenek a „végső megoldásban”. Goldhagen könyve feltámasztja azt az – a hetvenes évekig uralkodó – „intencionalista” nézetet, amely a holocaust magyarázatában a hangsúlyt a zsidók *szándékos* elpusztítására helyezi: Hitlernek és német támogatóinak eleve az volt a végcéljuk, hogy a zsidóságot megsemmisítsék. (Ezzel szemben a történész ellentábor – David Cesarani brit kutatóval az élen – „funkcionalista” módon fogja fel a holocaustot: véleményük szerint a „végső megoldás” csupán stratégiai „melléktermék” volt.) Ha a németek tömegesen lettek Hitler önkéntes segítőitársai, ez vajon azt jelenti, hogy fanatizmusuk tömegméreteket öltött volna? Goldhagen szerint távolról sem. Az önkéntes gyilkosok csupán átlagpolgárok voltak, akik már az anyatejjel szívták magukba a zsidógyűlöletet. Goldhagen persze nem genetikus, hanem kulturális örökségre gondol. Az antiszemitizmus elválaszthatatlan része volt a német kultúrának, a holocaust így szükségszerűen fakadt a német történelemből.

(A szerző a német antiszemitizmus részletes történetének szenteli könyve bevezető fejezetét).

Az empirikus kutatásokat, amelyek alapján bizonyítani kívánta az „átlag németek önkén-

tes közreműködése” alaptézist, Goldhagen a tömeggyilkosságok három „színterén” folytatta: megvizsgálta a 101. rendőrzászlóalj tevékenységét, a munkatáborok működését, valamint a zsidókkal szembeni attitűdöt a halálmenetekben.

Az úgynevezett rendőrzászlóalj szervezeten belül az *Ordnungspolizei*-hez tartozott, és speciális feladatot a megszállt területeken látta el. Mivel mozgó egységként működött, számos tömeggyilkos akciót tudott végrehajtani; feladatkörébe tartozott zsidók elfogása és munka-, illetve koncentrációs táborba hurcolása; zsidók megkínzása, illetve helyben lelövése akár a saját ágyukban, otthon, akár a nyílt utcán vagy mezőn. Goldhagen hangsúlyozza azt a tényt, hogy a rendőrzászlóalj nem elit alakulat volt; éppen ellenkezőleg: tagjait véletlenszerűen, válogatás nélkül toborozták. Az újonnan szolgálatba lépők csak minimális ideológiai és katonai kiképzést kaptak, és nem voltak különösebben lelkes nácik sem. Mondhatni: a 101. rendőrzászlóalj nagyjából átlagemberekből állt, akik a német első középosztályt reprezentálták, anélkül, hogy bármilyen szembetűnő sajátossággal meg lehetett volna őket különböztetni. Mégis, a rájuk bízott feladatokat zokszó és ellenvetés nélkül hajtották végre, esetenként még lelkesen is, és utólag sem mutatták a megbánásnak semmi jelét. Fontos megjegyezni – hívja fel a figyelmet Goldhagen –, hogy az ebben az egységben szolgálók a szabályzat szerint nem voltak kötelesek részt venni a gyilkosságokban. A megvizsgált kilenc zászlóalj 4 500 tagjából egyetlenegy sem akadt, aki élt volna a lehetőséggel, mi-

után a parancsnok szóban ismertette az elutasításra való jogot. A zászlóalj tagjai önkéntes gyilkosoknak tekinthetők tehát, akik közül számosan a vállalt „feladatok” mellett rögtönzött vérfürdőket is rendeztek. Goldhagen idéz az egyik hajdani zászlóaljtag 1960-ban tett bírósági vallomásából: *„Elbíttem a propagandának, hogy minden zsidó bűnöző, hogy a zsidók nem is emberek, és hogy ők okozták Németország hanyatlását az első világháború után...”* A zászlóalj tehát tette a dolgát, a zsidóölés éppen olyan munka volt számukra, mint bármi más; a jól végzett munka után pedig kipihenheték fáradalmaikat a számukra felállított klubokban, sporttelepeken, bárókban, templomokban vagy zenés színházakban.

A halálgyár másik „színtereként” Goldhagen a munkatáborok működését mutatja be. A munkatáborok eredendő funkciója az lett volna, hogy az inségekben lévő német ipar számára ingyen munkaerőt mozgósítson. A rögeszmés náci ideológia azonban a termelékenységi szempontok ellen dolgozott. A munkatáborokban a termelékenység irreleváns szempont lett: ahelyett, hogy kihasználták volna a szakképzett zsidó munkaerőben rejlő gazdasági lehetőségeket, a zsidó foglyokat terméketlen, monoton robotolásra kényszerítették, míg csak el nem pusztultak az embertelen munka, az elégtelen táplálék, a kimerültség és a brutális örök állandó tortúrájának következtében. A náciak szemében, állítja Goldhagen, a zsidók munkája csupán „közjátéknak” számított, átmeneti epizódnak egy nagyobb folyamatban: a zsidóság kiirtásának a programjában. Ebből az ellentmondásos né-

met hozzáállásból fakadt az a döbbenetes tény, hogy a majdaneiki munkatáborban például a halálzási arány nem volt szignifikánsan alacsonyabb, mint Auschwitzban vagy más haláltáborokban.

Végül Goldhagen a zsidók és más áldozatok „erőltetett meneteit” vizsgálja. A halálmenetek idején, 1944 telén, 45 tavaszán már mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a németek elvesztették a háborút; a Szövetségesek már körülzárták a német alakulatokat; a náciak kénytelenek voltak elmenekülni a táboraikból, és a foglyokat Németország belseje felé terelni. Ezt a végső menetelést mégis ugyanaz az irracionalitás és kegyetlenség jellemezte, mint a munkatáborok működtetését. A józan logika azt súgná, hogy a Szövetségesek fegyvereinek hangtávolságában az öröknek érdemes lett volna felhagyniuk a foglyok brutális bántalmazásával, esetleg szélnek ereszthették vagy akár átírányíthatták volna a menetet a Szövetséges csapatokhoz. Nem így történt. Noha Himmler tárgyalni próbált az amerikaiakkal, és ezért elrendelte a gyilkolás beszüntetését, a német örök elvakult zsidógyűlölete nem csillapult, és továbbra is hűek maradtak az esztelen tervhez. A havas út már nem vezetett sehova, az erőltetett menetnek nem lehetett más célja, mint hogy elpusztuljon a zsidók maradéka is.

A könyv szerkesztői előszava azt ígéri, hogy Goldhagen munkáját elolvasva átalakul a képünk a holocaustról és a náci Németországról.

Biztosan így van – hacsak nem sejtettük már előzőleg is mindazt, amit a fiatal történész hatal-

mas empirikus anyaga most megerősít. Az olvasók egy részét azonban nem tette boldoggá ez az új olvasat. Amikor májusban New Yorkban jártam, minden baráti társaságban már az első tíz percben előkerült a Goldhagen-téma. A könyv felkavarta a kedélyeket – többekét, mint ahányan elolvasták. Csak nem akarja azt állítani ez az arrogáns fiatalember, hogy a németeknek éppen kapóra jött Hitler, hogy kellően kiélhessék zsidógyűlöletüket? Hogy a németek eleve fasiszták? Ha az idült antiszemitizmus megelőzhetette a náci uralmat, akkor nem ér semmit a német demokrácia elmúlt ötven éve sem? Aztán: ha ez a mindenre elszánt fiatal kutató a német nemzeti karakterrel köti össze a holocaustot, hogy magyarázza Boszniát, Ruandát, Kambodzsát? Persze nem csak amerikai zsidó barátaim berzenkednek Goldhagen felfogása ellen, tanúsítják ezt a *Newsweek*-be (és nyilván más lapokba is) önzőnlő német olvasói levelek. Megosztott a történészszakma is: Stanly Hoffmann, a Harvard Egyetem tanára például, aki Goldhagen témavezetője volt a könyv anyagából készült disszertáció megírásakor, kiállt tanítványa mellett: *„Igaz, Daniel Goldhagen nem kifejezetten kedves azokkal az emberekkel, akiknek a nézeteit elfogadhatatlannak tartja, ugyanakkor könyvét rendkívül ritka és mély morális szenvedély hatja át.”*

A könyv néhány hét alatt a *New York Times* bestsellerlistájára került; több ezer példányt rendeltek már belőle Németországból is – noha augusztusban piacra kerül a német fordítás. Nekem már csak a harmadik nagy, manhattani könyvesboltban sikerült hozzájutnom.